

Ám amikor a pozitív törvények (még ha magunk alkottuk is őket) átveszik az autonóm moralitás funkcióját (ha más akarok, mint az általános akarat diktátuma, akkor nem azt akarom, amit a törvények szerint akarom kell), akkor nem a felvilágosodás szabadságfilozófiájának „megdicsőülését és legmélyebb igazolását” (uo.), azaz a kanti etikát készíti elő, hanem a „szabadság zsarnokságát”, azaz a közszabadság nevében minden morális függetlenséget és minden szabadságelvű alkotmányos garanciát fel számoló totális állami terrort.

Cassirer könyvét hetvenöt év után is a legjobb felvilágosodásmonográfiának tartom (az esztétikafejezetet kompetencia hiányában kihagytam, bár azt kevésbé érzem korszerűnek, mint a morál- és vallásfilozófiát bemutató részeket). Egyes fogalomtörténeti művek talán mélyebb elemzéseket prezentáltak a világháború utáni filozófiatörténetben, ám átfogó koncepcióját tekintve máig meghaladatlan a kantianus koncepciójú válasz arra a kérdésre, hogy „mi a felvilágosodás”.

Ludassy Mária

„...A DOLGOK ÉRTELME SZÉTOSZLIK, AKÁR A FELHŐ”

Angyalosi Gergely: *Ignotus-tanulmányok*
Universitas, 2007. 184 oldal, 2100 Ft

Évtizedekkel ezelőtt, még a hetvenes években hosszabb ideig foglalkoztatott Ignotus életműve, kutatásaimból azonban csak egy, nem is túlzottan hosszú tanulmány készült el. Ignotus jelentősége azonban azóta sem kérdőjeleződött meg előttem, ma is a magyar szellemi élet egyik fontos, az irodalomtörténet-írás számára megkerülhetetlen alkotójaként tartom számon. Örömmel fedeztem föl tehát az újabb könyvek közt Angyalosi Gergely kötetét, az *IGNOTUS-TANULMÁNYOK*-at. Részben azért, mert alkalmas ad régi vélekedéseim újragondolására, részben azért, mert változatlanul úgy gondolom, az Ignotus-életmű mélyebb megértése nélkül egész „modern” irodalmunk kerül fátyol mögé, a csak félig, jól-rosszul megértett fejlemények közé.

(A könyv anyaga) Angyalosi Gergely nem filológus, a Kulcsár Szabó Ernő által pozitivistának nevezett módszer nem vonzza. Életrajzot nem ad, e kérdéskör mellett elmegy, nézőpontja egy posztmodern ihletésű kritikátörténet. Abba persze e pillanatban nem érdemes belebonyolódni, hogy mi is a posztmodern, s Angyalosi melyik változatával hozható (ha hozható) összefüggésbe. Könyvének beméréséhez első menetben elegendő annyit leszögezni, az életrajzi és társadalomtörténeti kontextus nélküli szövegek értelmezése áll figyelme középpontjában: az Ignotus-életmű s a rá reflektáló, vele érdemi korrelációt alkotó, álláspontját erősítő vagy tagadó elődök és kortársak szövegei. Ez, kritikátörténeti munkáról lévén szó, nemcsak elfogadható, de majdhogynem természetes is. A kérdés inkább az: az a szövegkorpusz, amelyet az Ignotus-életműből kiválaszt és értelmez a szerző, mekkora és milyen súlyú? Másképpen kérdezve: reprezentálja-e az egész életművet? Vagyis e szövegkorpusz vizsgálata elegendő-e az életmű releváns magyarázatához? Nos, az első probléma itt, ezen a ponton merül föl. Angyalosi Gergely csupán néhány Ignotus-kötet anyagára hivatkozik, a rendkívül nagy terjedelmű, gazdag életmű hírlapokba szétszórt anyagát a jelek szerint nem vonta be az értelmezésbe. Márpedig Ignotus legalább négy évtizeden keresztül (a XIX. század kilencvenes éveitől a XX. század harmincas éveig) ha nem is napi, de két-három napi rendszerességgel publikáló újságíró volt. A változó határú Magyarországon kívül 1919 után Csehszlovákiában, Romániában és Ausztriában is szerkesztőségek tagja (sőt egyik-másik lapnak szerkesztője) volt. (Ausztriában: Bécsben ráadásul német nyelven írt s publikált: a *Völkzeitung* hasábjain például egy „osztrák” publicista életműve rejtőzik.) Az életművet alkotó szövegkorpusz becslésem szerint csak ötjegyű számmal írható le, s erről a szöveganagról egyelőre bibliográfia sem készült. A csak néhány kötet alapján tett megállapítások tehát legalábbis kockázatosak: nyugodt szívvel senki sem állíthatja, hogy amit e kötetek anyaga elárul a hajdani kritikusról, csupán annyi s olyan a teljesítmény.

A meritési bázisnak ez a szűkössége, persze, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a számba vett írásokról önmagukban ne lehetne érdemi észrevételeket tenni. Ha egy-egy cikket kiemelünk a szövegkorpuszból, s a kiemelt tex-

tust mint egységet tüzetes elemzés alá vetjük, az életműről ugyan még nem, de a szóban forgó írásról valós ismerethez lehet jutni. Sajnos, némi probléma itt is adódik, Angyalosi Gergely nem ezt az utat választotta: részszövegekkel dolgozik, de az egészről mond ítéletet. Eszrevételei érvényét kiterjeszti, s így kísért a túláltalánosítás veszélye.

Az értelmezéshez mintegy viszonyításként fölhasznált referenciaszövegek megválogatása már lényegesen jobb eredményt mutat. Nem mennyiségi vonatkozásban, a könyv itt is viszonylag szűk körből merít. De azok, akiknek írásait bevonja e körbe (Komlós Aladártól Lukács Györgyön át, mondjuk Horváth Jánosig), valóban releváns értelmezések létrehozói. S még azok is, akik – mint Dóczy Jenő vagy Hevesy Iván – csak második vagy harmadik vonalbeli szerzők (ahogy ezt Angyalosi meg is mondja róluk), Ignotusszal kapcsolatos álláspontjuk révén csakugyan tanulságosak. A *Corpus Ignotusarum*nak e méltatókkal és bírálókkal való szembesítése minden esetben érdekes, s valami lényegeset tesz láthatóvá. Az, ami így föltárul előttünk, természetesen nemcsak Ignotusról vagy az „impresszionista kritiká”-ról árul el valamit, hanem az egykori értelmezőkről, pontosabban az egykori értelmezői pozíciókról is. Ez pedig már csak azért is fontos, mert ezzel a módszerrel, a könyv egyik legnagyobb erényeként, érdemi gondolkodástörténeti kontextus rajzolódik föl Ignotus köré. Így az a kvalitásérzék, amely Angyalosit mind könyve hősenek, mind a referenciaszerzőknek megválogatásában jellemzi, jelentős érték, s önmagában is a könyv megírásának igazolása. A szerzőt pedig ez az ő javára különbözteti meg az elméletírók túlnyomó többségétől. Mi több, érvelése egészének ad jól érzékelhető realiztikus tónust (mondhatnám némi szarkazmussal, ez az ő „vajszínű árnyalata”).

A könyv egyik fejezete, mintegy a lehetséges referenciaanyag kiterjesztéseként, az impresszionista kritika nemzetközi szakirodalmának vagy inkább fontos alapszövegeinek számbavételét végzi el. A francia, valamint a német és angol anyag bevonása az elemzésbe részben tágabb kontextust, részben újabb értelmezési keretet teremt Ignotus kritikai tevékenysége köré. Hogy ez a fölvonultatott anyag mennyire a francia, német vagy angol szellemi élet mainstream vonulata, s mennyire Angyalosi tájékozódásának – a személyes tájékozódás szükség-

képpeni esetlegességének – lenyomata, nem tudom megítélni. Erre az ítéletkézésre a mai magyar szellemi életben nem is sokan vállalkozhatnának. Ám amit kiemelendőnek tartok, az nem is a számbavétel „teljességének” kérdése. Sokkal inkább az, hogy ez az apparátus relatíve elkülönülten, a vizsgált szövegtörzshez bele nem keverten, azaz tisztán jelenik meg. Ezzel ugyanis biztosítva van átláthatósága, olvasói kontrollja. Ez pedig noha lemondás az „elméleti” tűzijátékról, a posztmodern konstrukcionizmusról – megint csak jótékonyan különbözteti meg a könyvet az elméleti irodalom legtöbb termékétől. S legalább ilyen fontos az is, hogy ez az így elérhetővé tett értelmezési horizont *valós* kérdések fölismerését segíti elő. Azon ugyan lehetne vitakozni, hogy minden lényeges kérdés előkerül-e így, s mind-egyik tematizálódó probléma egyként fontos-e. De azon nem, hogy ami előkerül, az valóban mérlegelést érdemel.

(A könyv fő tézise) Angyalosi Gergely inkább sugallt, semmint kimondott, de jól érzékelhető alaptézise valami olyasmi, hogy Ignotus vélekedéseiben rendszer van, írásai mögött végiggondolt teória áll, amely mintegy elméletileg is összefogja, összetartja „impresszionizmusát”. Ezt akár el is lehetne fogadni. Ám éppen az a bizonykodás, ami Ignotus impresszionizmusának egykori bírálatait akarja hatálytalannítani, óvatosságra int. Mert nemcsak a fiatal, még nem marxista Lukács György érvelt igen erőteljesen Ignotus kritikai beállítódása ellen, de a „nemzeti klasszicizmus” konzervatív programját érvényesítő Horváth János is. (Utóbbi Ignotus kapcsán egyenesen „*locsogó sehélyesség*”-ről beszél.) S mivel mind Lukács, mind Horváth nagy formátumú intellektus volt, nem lehet elvitatni, hogy kritikájuk több volt, mint pusztán esetleges alkalmi vélekedés. Azaz álláspontjuk bizonyos relevanciával bíró, kétségbevonhatatlan hatástörténeti tény. Angyalosi azonban egyáltalán nem akceptálja ezeket az impresszionizmusellenes érveket, jöllehet nehez volna tagadni, hogy Lukács például nemzetközileg inkább jegyzett alkotó, mint Ignotus, s Horváth János – ha nem is kritikusként, hanem irodalomtörténészként – a magyar irodalommagyarázat egyik legnagyobb alakja volt. Kérdés, miért negligálja e tekintélyeket, s áll Ignotus mögött? Annyira erős benne a szubjektív vonzalom az ignotusi életmű iránt, hogy ez

a vonzalom még a tekintélyekkel is szembe fordítja? Ignótus „rehabilitációját” bizonyos keretek közt magam is szükségesnek vélem, el tudom tehát képzelni, hogy más is azért igyekszik őt előtérbe állítani, mert becsüli munkásságát. Angyalosi Gergelyben azonban aligha csak egy ilyen „érdek nélküli” vonzalom él. Éppen a Lukács kritikáját hatályaltalanítani akaró okfejtésében olvasható egy árulkodó megjegyzés, mondhatnám, elszólás. Lukácsról ugyanis ezt írja: „A mai olvasó alig hisz a szemének: akárha egy posztmodernizmus elleni vádiratot tartana a kezében. Tovább erősödik ez a benyomás, amikor Lukács rátér az impresszionista világszemlélet művészi következményeinek taglalására. Minden művészi hatás véletlenszerű lett – mondja –, mert minden felületté vált; horroribé dictu, még az is előfordulhatott, hogy amit a művész komolyan szánt, az a »felvevő véletlen hangulatában vidámságnak lett okozója.«” (96–97.) S hogy ebben a régi vitában Angyalosi ma hol áll, beszédes adat, amikor Lukács érveléséről azt mondja, hogy az egy bizonyos „ponton akaratlanul is kis híján komikumba fordul” (97.), majd később azt írja, hogy ez a lukácsi érvelés „mai történelmi tudásunk birtokában nem csupán komikus, de némiképp háthoronzgató is” (97.). Ignótusban tehát a jelek szerint a posztmodern magyar őstét, előfutárát látja s becsüli. Vonzalma ebből az őskeresési igyekezetből fakad.

Szerencsére ez az őskeresés nem megy el addig, hogy átrajzolná Ignótus álláspontját. A „megcsináltság” ignótusi elvéről elismeri, hogy az egy „a saját farkába harapó kígyóként működő latens argumentáció” (12.), hogy „csiki-csuki érvelés” (12–13.). Ám nagyon jellemzően mégis azt tartja fontosnak, hogy ezzel az érveléssel Ignótus megteremtett „egy viszonylagosan szabad beszédteret ama »gyakorlati esztétika« számára, melyről” korábban már szólt. Mert szerinte „[e]z tette lehetővé [...] a kimondott tételek és igazságok relativizálását és individualizálását», »a variációk jogának biztosítását» s végül »mindennek szinte feminin erotikus gyönyörködéssel való vállalását»” (13.). Az idézetek itt Németh G. Béla Ignótus-jellemzéséből valók (Angyalosi nagyra becsüli szakmánk e valódi nagyságot!), ám az idézetek megválogatása és összehozása már félreérthetetlenül posztmodernizátorai gesztus. Ignótus jellemzését ugyanis Angyalosi oda futtatja ki, hogy: „Igenis, paradox módon »elvi« állásfoglalásról van szó, voksolásról a »szöveg öröme« mellett,

amint ezt egy kései szellemi rokona, Roland Barthes kifejtette.” (13.) S ehhez kapcsolódva jelenik meg a könyv programja is: „Jómagam ezen a vonalon továbbhaladva szeretném [Ignótus] kritikusai életművének nekünk szóló üzenetét újraértelmezni.” (13.)

A kérdés csupán az: nem emelődik-e ezzel elvi magaslathoz a csupán taktikai? Nem abszolutizálódik-e az alkalmi, a viszonylagos?

(Impresszionizmus: önkény vagy szükség-szerűség?) Ignótus egyes kritikusai szerint az impresszionista pozíció, amelyet nálunk kétségkívül ő képviselt a legnagyobb tudatossággal, valamiféle eltévelyedés. Voltaképpen, ha jól meggondoljuk, ez volt Horváth János vélekedése is, s ez a tézis valamiképpen valamenyi elutasító bírálathoz belejátszott. Az impresszionizmust a posztmodernizmus előjátékként fölfogó értelmezés tehát érthetően erre helyezi a hangsúlyt, illetve ezt igyekszik cáfolni. A hajdani kritikának azonban volt egy olyan dimenziója, amely nem egykönnyen semlegesíthető. Angyalosi (s ez intellektuális érzékenységét és tisztességét dicséri) elismeri Lukács érveléséről, hogy „Lukács tulajdonképpen egy korszakváltás körvonalait kívánja felvázolni. Csakhogy nem a konzervativizmus különböző válfajait támadja egyfajta modernség-eszmény nevében, hanem egy modernség utáni állapot bajnokaként lép fel. A meghaladandó modernséget pedig teljes egészében az impresszionizmussal azonosítja” (95.). Angyalosi, persze, ma éppen az impresszionizmus érdekében érvel, Lukácsot tehát az impresszionizmus „ideologikus kezelésével”, sőt „képtelen csúztatással” kell vádolja (96.). Ám ha kilépünk a könyv érvelési stratégiájának vonzásából, óhatatlanul szembesülnünk kell azzal, hogy a „meghaladandó modernség” impresszionizmussal való lukácsi azonosítása egyáltalán nem önkényes tételezés. Impresszionizmus és modernség gondolkodástörténetileg szorosan összetartozó fejlemények – legalábbis a modernségnek abban a szakaszában. S hogy mennyire nem Lukács önkényes összekapcsoló gesztusáról van szó, s hogy az impresszionista modernség mennyire valóságos probléma volt, Rilke egyik fontos (más összefüggésben Angyalositól is idézett) megjegyzése világít rá. A „híres rilkei passzus” a MALTE LAURIDS BRIGGE FELJEGYZÉSEI-ből (1910) így hangzik: „De én rettegek, szörnyen rettegek a változástól. Hiszen még el sem tud-

tam helyezkedni e világban, amely elég jól megfelel nekem. Egy másikban mihez is kezdenék? Annyira szeretnék ugyanazon jelentések között maradni, hiszen már megszerettem őket. [...] Eljön a másfajta értelmezések ideje, minden szó leválik a másiktól, a dolgok értelme széteszlik, akár a felhő, és lehull majd, mint az eső. [...] A változás küszöbén én vagyok a benyomás.” (Idézi Angyalosi is: 24–25.) Kétségkívül lényeges szöveghelyről van szó. De kérdés, mit mond ez a locus, mi az a diagnózis, amit fölállít? A válasz egyértelmű: a rettegés valami érvényesülő trendtől – ez az, ami Rilke szövegében megjelenik. Ennek fölismerése két irányba nyitja meg az értelmezés lehetőségeit: figyelhetünk a leírt trendre, s figyelhetünk a trend kiváltotta reakcióra, a rettegésre. Úgy vélem, a leírt trend hiteles és lényeges, valószínű szociokulturális fejlemények húzódnak meg mögötte: ez a (rejtélyesen érvényesülő) trend hozta létre az intellektuális reagálásmódok impresszionista változatát (s ez vezet tovább, egészen az úgynevezett posztmodernig). Ennyiben, de csak ennyiben az impresszionizmus az egyik szükségszerű gondolkodás-és művészettörténeti fejlemény. Ergo: nem „egyszerű” eltévelyedés, aminek a kortársak egy része vélte. Ám itt szükségképpen fölmerül a kérdés, mi hozta létre s mi működteti ezt a trendet? S miért a tőle való „rettegés”? Az utóbbi kérdés az egyszerűbb, ezt maga a rilkei szöveg is elárulja: „szeretnék ugyanazon jelentések között maradni”, s nem jó számomra, ha „a dolgok értelme széteszlik, akár a felhő”. Ezt persze önmagában akár egyszerű lélektani „konzervatívizmusként”, a megszokotthoz való ragaszkodásként is lehet értelmezni, s tény: a „maradiság” reakciói mindig valahová ide vezethetők vissza. De úgy gondolom, ez esetben ennél jóval többről van szó. Egy gondolkodástörténeti korszak ellehetetlenülése jelenik meg itt számunkra: a szilárd jelentések világából az „értelem széteszlik” világába való átlépés. S ezt a váltást már nehezen lehetne a „korszerűség” jegyében egyértelmű előrelépésként, „haladás-ként” fölfogni. Az impresszionizmus, majd – jóval később – a posztmodern konstrukcionizmus elleni számottevő *berzenkedés*, amelyet csak önkényesen lehet figyelmen kívül hagyni, jól jelzi a helyzet problematikusságát.

De ha idáig eljutunk, az igazi kérdés már az, hogy mi termi meg és működteti ezt az impresszionizmusba (is) torkolló új trendet?

A posztmodern nézőpont hívei, s köztük e könyvben Angyalosi Gergely is, benne állván a folyamatban, ezt a kérdést föl sem vetik. Nem érzékelik, vagy nem tartják relevánsnak. Pedig, legalább hozzávetőlegesen, elnagyoltan megadható a válasz. A „*dolgok értelmének széteszítése*” mögött a kapitalizmus, jelesül a kései kapitalizmus „piaci” logikájának mentális leképeződése, interiorizációja érhető tetten – egyféle mentális klónozás. Konkrétabban: a piac részrationalitások sorozataként föllépő uralhatatlan irracionálizmusa. Az impresszionizmusnak, majd a posztmodernnek fölszín alatti, rejtőzködő modellje ugyanis az úgynevezett globalizáció felé haladó kései kapitalizmus „gazdasági” logikája, amely – hogy profitot hozó áruvá változtassa a világot – széthasítja az egy és oszthatatlan értéket értékre s eladható, „értékes” áru-ra, s az egész törmelékét folyamatosan sokszorozza. Azt a folyamatot, persze, amelynek eredményeként az „üzletelő” magánemberek társadalmi gyakorlata „*a dolgok értelmének széteszítéséhez*” a logikai szükségszerűség erejével vezet el, csak egy külön könyvben vagy inkább könyvekben lehetne pontosan leírni. De a homológia a „gazdasági” tevékenység logikája és a mentális képződmény között kétségkívül megvan, s jól érzékelhető. S ezt az összefüggést csak a tudatlanság vagy az ebben való „érdekeltség” vonhatja ki az értelmezésből.

(Magasabbrendűség vagy hanyatlás?) Angyalosi Rilke idézett passzusához lábjegyzetben tesz egy fontos megjegyzést: „*Thomka Beáta hívta fel a figyelmet nemrég, hogy Rilke utolsóként idézett mondata – »Ich bin der Eindruck, der sich verwandeln wird« – az eredetiben sokkal erőteljesebben sugallja a belső változás megállíthatatlanságától való rettegést.*” (25.) Hogy Rilke e „*rettegése*” szimptomatikus fejlemény, úgy gondolom, nem vonható kétségbe. Érdekes, hogy Angyalosi mégis elmegy e tény mellett, sőt némelyik másik szerző, például Spengler vagy a magyar Hevesy Iván írása kapcsán kimondottan nehezényezi az impresszionizmusnak a hanyatlással való összekapcsolását. S bár Hevesyvel szemben, nem alaptalanul, kijátszhatja Spenglert, magát a tényt neki is rögzítenie kell: „*Az impresszionizmus Spenglernél is »az utolsó lépés« a hanyatlás útján, a »vég kezdete«, mely után már nem létezik »sorsos szükségszerűségtől áthatott művészet.«*” (28.) Ám ha nem arra fordítjuk erőin-

ket, hogy Hevesynek vagy Spenglernek az érveléstechnikáját, szövegeik benső, logikai koherenciáját mérlegeljük, hanem vélekedéseiket elfogadjuk mint egy kortendencia ellenében létrejött *tüneteket*, s ehhez mai tudásunk szerint hozzávesszük, hogy az úgynevezett posztmodern is megszülte immár ellenzőinek táborát, annyit mindenképpen el kell ismernie a tárgyilagosságra törekvőnek, hogy az impreszionizmussal – a legmegengedőbb ítékezés szerint is – valami ellentmondásos, „problematikus” fejlemény jelent meg. Az egyértelmű, aggálytalan „magasabbrendűség” tételezése róla szólva legalábbis kétséges.

Az ellenzők frontja ugyanis igen széles, s egymáshoz viszonyított különbségeik ellenére egy pontban, az elutasításban egységes.

(A korszituáció teoretikus leképeződése Ignotusnál) Angyalosi Gergelynek Ignotus hajdani bírálóival folytatott vitája kétségkívül posztmodern nézőpontú és kondicionáltágú, magát az ignotusi életművet azonban nem erőszakolja meg: többnyire tárgyias és tárgyyszerű (bár hiányos) ismertetését adja. Érdekes, hogy Ignotus fölfogását Pikler Gyulára vezeti vissza, pontosabban vele összefüggésben tárgyalja. Ezzel óhatatlanul ad neki némi pszichológiai alapot. Pikler valóságos hatásának, Ignotus nézeteire gyakorolt befolyásának filológiai vizsgálata nem is volna haszontalan. (Sejtésem szerint Angyalosi ezt az összefüggést némileg túlterjeszti valóságos határain.) Ami azonban bizonyos: Ignotusnak ebben az összefüggésben idézett két szövege csakugyan jellegzetes álláspontot rajzol ki. Az egyik (ezt Angyalosi a FELJEGYZÉSEK című kötetből idézi) szinte emblematikus szöveg: „Egyéb, mint impresszionista kritika nem is lehetséges. Az értékelő kritika sem mondhat többet, hogy az én ítéletem szerint mit ér a dolog. A kritikának semmi egyéb lehetősége nincs, mint tudomásul venni a művészi munkákat, s e tudomást továbbadni, leírni azokat, mint ahogy leírnak egy vidéket vagy egy eseményt, s hogy nem leltárt írunk róluk, hanem csak benyomásokat, az éppen azért van, mert láttatni akarjuk ama dolgokat, márpedig a leltárban az ember a részletektől nem látja az egészet. Nem értem, hogy a kritikának miért kellene egzaktabbnak lennie a fizikánál és a kémianál, amelyeknek még úgynevezett törvényeik sem egyebek, mint jelenségek leírásai.” (Idézve: 48.) A másik szöveg, amelyben mintegy ennek

az álláspontnak a pszichológiai (értsd: „tudományos”) megalapozása történik, Pikler nézeteire épít. (Címe is szimptomatikus: A LÉLEKTAN MEGFORDÍTÁSA.) Ebben, előbbi cikkénél időben jóval később, már kritikus pályája nagy korszakát lezárva, Ignotus azt írja, hogy Pikler „megfordítja a lélektant, valahogy úgy, mint ahogy idők során megfordult például a csillagászat, mikor a föld helyébe, mit addig a mi világunk közepének hittek, a Napot állították oda”. Ezzel, túl az analógián, szándékai szerint szcientista igazolást is ad a kifejtendő álláspontnak, majd rögzíti „Pikler megfordításának” mibenlétét, hogy ti. „mikor a külső világot érzékeljük, akkor is magunkat érzékeljük. A ma általánosan vallott nézet helyett, mely szerint a világ tárgyairól való érzékleink a tárgyaknak testiinkre gyakorolt benyomásai, magasabb értelmi életünk pedig e benyomások egymásra való hatásából s feldolgozásából alakul: Pikler azt tanítja, hogy érzékleink testiinknek a tárgyakkal szemben való ellenállásából erednek, magasabb értelmi életünk pedig abból, hogy testiünk ezt az ellenállást a tárgyak együttes vagy egymás utáni sorával szemben az élet lényege szerint való eleven, folyton újjászülető s újra meg újra alkalmazandó módokon végzi el” (50.). Ez az okfejtés, ha jól belegondolunk, a változó történeti körülmények közt élő, de mindig s mindenhol a maga igényei szerint megnyilatkozni akaró szubjektum középpontba állítása, fölértékelése és igazolása. A történész, aki nem vonatkoztat el az e beállítódást megszüülő történeti konstellációtól, s nem siet e tézist az ember antropológiai állandójának föltáruulásaként elfogadni, könnyen fölismeri mögötte azt a „szabadságharcot”, amelyet Ignotus folytatott. A szubjektumnak ez az általános érvényigénnyel föllépő abszolutizálása ugyanis egyben a saját szubjektum elfogadattási igényeinek bejelentése. Itt a társadalmi emancipációért küzdő asszimiláns zsidó polgár és az önmagával adekvát művészi kifejezőeszközök körének bővítésében érdekelt alkotó szólal meg – mintegy elvileg igazolva igényeit és küzdelmét. Ignotus egyik legjobb értője, Komlós Aladár nem is véletlenül éppen ezt az összefüggést hangsúlyozta róla szólva. S magam is úgy vélem, Ignotus történeti jelentősége a magyar mentalitás- és gondolkodástörténetben elsősorban e „szabadságharc” révén mutatkozik meg.

Ignotus, mint a magyar modernizáció egyik zászlóvivője, a harci logikának engedelmese-

kedve persze nem hangsúlyozta e modernizáció szükségképpen jelentkező árnyoldalait. Pontosabban: ha érzékelté is (erre vonatkozó, ezt igazoló fragmentumok a terjedelmes szövegkorpuszból alighanem előbányászhatók lennének), nem tartotta *aktuálisnak*, az adott körülmények közt célravezetőnek ezek előtérbe állítását, elméleti általánosításait. Bár vannak olyan elhíresült, de nem biztos, hogy jól értett aforisztikus megnyilatkozásai, amelyekből így is kiderül, hogy „nem értett egyet önmagával” – az árnyoldalak tematizálása és hangsúlyos megjelenítése a „*kétlelkű*” Adyra maradt. A kor reprezentatív irodalmi gondolkodója ezért (s nem puszta költői hírneve miatt) lett Ady – akit, éppen a „problematikus” fejlemények kifejezése és tematizációja miatt olyanok is elismertek, akik (láttuk) Ignost megkérdőjelezték. A „zsidó” Lukács György például, vagy a konzervatív, „nemzeti klasszicista” Horváth János.

A tárgyi igazsághoz tartozik azonban, hogy Ignost mint okos ember – ellentétben az Ignost-képpel – maga is vonzódott a modernizáció sötét oldalainak és összefüggéseinek megismeréséhez. A pszichoanalízishez s annak pápájához, Freudhoz való, magyar viszonylatban igen korai odafordulása, sőt a pszichoanalízisnek a *Nyugat*ba való beemelése jelzi, hogy érzékelté az általa középpontba állított szubjektum státusának problematikuságát. Aligha véletlen, hogy Freud több, általa fordított s a *Nyugat*ban reprezentatív nyilvánosságához segített írásának egyike éppen az az 1917-ben publikált cikk, amelyben Freud bejelenti, hogy „*az én nem úr a saját házában*”. (A PSZICHOANALÍZIS EGY NEHÉZSÉGÉRŐL. *Nyugat*, 1917. jan. 1.) A cikk ismerői tudják, ez az az írás, amelyben Freud a nárcizmus három „sérelemé”-ről, a kozmikus, a biológiai és a pszichológiai sérelemeről beszél. Ebben két személyes fölismeréséről szólva kimondja: „...*a két felvilágosítás: hogy a nemiség ösztönéletét bennünk nem lehet egészen megfékezni s hogy a lelki folyamatok magukban tudattalanok s csak tökéletlen s megbízhatatlan észlelet útján jutnak el az énhez s vetetnek alája: tulajdonképpen azt az állítást jelenti, hogy az én nem úr a saját házában. S együttvéve az önszeretet harmadik sérelmét jelenti, melyet a pszichológiainak neveznék*” (uo. 52.). Ezt a cikket, bár a fordító a *Nyugat*ban ezúttal nincs megnevezve, jól fölismerhető stílusából következtetve maga Ignost magyarította. Ami azt is jelenti, hogy az énnel ez az alapvető jelentőségű pszichoanalitikus teorémája maga-

ul az ő nyelvén szólalt meg. Nem éreketlen fejlemény azonban, hogy – mint oly sokan – Ignost sem nézett szembe a kínálkozó kérdéssel: a freudi tézis valóban tudományos factum, s így valami antropológiai állandó-e, vagy nagyon is korfüggő fejlemények általánosító túlhangsúlyozása? A történeti naturalizálása? Nyilvánvalóan azért nem, mert az énnel a tudattalanra való redukciója önmagában még nem kérdőjelezte meg a szubjektum önérvényesítésének ignostusi programját, csak „finomított”. S egyben a szcientista igazolás fényével vonta be. „*A lelke alatt a nagy mocsár: a förtelme*” gondolata nem is nála, hanem Adynál jelent meg.

(A „**politikus**” Ignost) Ignost, akárhogy nézzük, egy súlyos kollíziókat termelő kor ideológusa volt, nagy debatter, aki a helyesnek vélt cél érdekében kemény harcokat vívott – irodalomban is, politikában is. Úgy vélem, jelentősége nem is vitatható el. De kérdés, miben áll ez a jelentőség? Angyalosi Gergely kimondatlan, de egy egész könyv érvelésével alátámasztani vélt fölfogása szerint abban, hogy Ignost megfogalmazta az impresszionista kritika teoretikus alapelveit, s ezzel egy, egészen a posztmodernig vivő út döntő lépéseit tette meg. Nem kétséges, *lehet* ilyen interpretációt is adni, eltekintve a történeti kontextustól s az életmű döntő hányadától. Magam, nem akarván azt a cinikus érvelést előhozni, hogy Ignostnál minden meg mindennek az ellenkezőjére lehet szöveg helyet találni, azt tartom lényegesnek, hogy Ignost maga nem is akarta elveit rögzíteni és általános érvényűvé tenni. Nem azért, mert nem voltak ilyen elvei, nagyon is voltak (s ezt Angyalosi joggal hangsúlyozza), hanem azért, mert az 1918 előtti Ignost eminens érdeke éppen az volt, hogy a tradíciót, az olyan-amilyen, de létező hagyományt lebontsa, méghozzá úgy, hogy az a látszat keletkezzék: nem valamely konkrét, „magyar” hagyományt bont le, ő, a „zsidó”, hanem minden megmerevedő vagy legalábbis nem eléggé „rugalmas” gondolati alakzatot. A konkrét történeti igényeket tehát elfednie, naturalizálnia kellett – el kellett bújni a „benyomások”, az „impressziók” mögé. Ebben a játszmában persze két valóságos történelmi fejlemény igényei artikulálódtak: a kibontakozó magyarországi kapitalizmus dinamikájához, illetve az asszimilálódni és érvényesülni akaró zsidó polgárság emancipáció-

jához való igazodás fölsimert követelménye. Mindkettő úgynevezett progresszív fejlemény, de egyik sem ellentmondások nélküli, „tisztá”, homogén fejlemény, amelynek megítélése ne járt volna együtt súlyos érdekkonfliktusokkal. Az „egyszerűbb” a kettő közül az úgynevezett zsidókérdés, amely egy másik aspektusban mint az antiszemitizmus problémaköre jelent meg: általában mindmáig ez áll a történeti diskurzus előterében. Súlyát és jelentőségét nem is lenne célszerű elvitatni. A probléma, Ignotusra fókuszálva is, megérdemelne egy kisonográfíát. Aktuálisabbnak mégis az ezt is sok szempontból determináló kapitalizmusproblematikát tartom.

Az impresszionista kritika elveinek nézőpontjából is.

Ignotusnak a kapitalista modernizációhoz való viszonya politikai értelemben aránylag könnyen bemérhető: politikailag leginkább az úgynevezett polgári radikálisokhoz (Jászi Oszkár, a *Huszadik Század* köre) állt közel. Azaz a liberalizmusnak egy korszerűsített, némely ponton a szocializmus eszmekörével is érintkező, de nem szociáldemokrata beállítódás jellemezte. Vannak, akik a polgári radikálisokat (s így a velük összefüggésbe hozható Ignotust is) valamiféle „szabad”, libertárius szocializmus körébe utalják – erős kritikai fölhangokkal. Sok mindent föl lehet hozni, ami ezt az értelmezést igazolni látszik, ám – úgy vélem – e föl fogás mégis félreviszi az értelmezést. A döntő vonatkozás nem ez volt, hanem Ignotus prokapitalizmusa. Ez teszi érthetővé, hogy miért vélekedett úgy, hogy a múlttal szemben egyetlen kötelességünk a múlt elfelejtése, eliminálása, hiszen ez a beállítódás nyitott teret az „új” kibontakozásának. Sajnos, Ignotus politikai publicisztikája (amely persze egyáltalán nem független beállítódása egészétől) lényegében ma még áttekintetlen. Angyalosi Gergely ugyan most ad egy fejezetet e témakörnek is, de ez a fejezet oly kicsi anyagra épül, hogy még hozzávetőleges és ideiglenes fölmérésnek sem tekinthető. A fölhasznált kicsiny szövegkorpusz elégtelensége itt mutatkozik meg a legpregnansabban, s így ez a fejezet a könyv leggyöngébb része. Angyalosi mentségként fölhozhatná persze, hogy Ignotus politikai publicisztikáját mérjék föl a történészek és a sajtótörténészek – ez nem lehet az irodalomtörténész dolga. Ám ez csak félig-meddig helytálló

érv lenne. Ignotus prokapitalizmusa nem csak politikátörténeti kérdés. Ignotus publicisztikájában, az elsődlegesen politikai érdekekben is, mindig az egész valósághoz való (éppen aktuális) viszonya artikulálódik, így tematikailag a legkülönbélebb motívumok együtt, összefonódva, sőt szervesülve jelennek meg. E sajátosság következménye, hogy publicisztikájának legfőbb fölszínét, ma már kevésbé érdekes külső „kérgét” adják a direkt politikai kérdések. Mellettük (vagy ahogy ő írta sokszor: „*mögülük*”) a modernitás nagy fejleményeihez való, ismétlődő és variálódó alapviszony jelzései érhetőek tetten. S ez az, ami az irodalomtörténész számára is megkerülhetetlen.

Az, amit e témakörben Angyalosi Gergely elmulasztott, egykönnyen természetesen nem is pótolható. Csupán hajdani olvasmányaim emlékére támaszkodva, egy rövid recenzióban magam sem mernék vállalkozni „véleges” ítéletre. De hajdani alapbenyomásom alapján annyi itt is kimondandónak látszik, hogy a prokapitalizmus és antikapitalizmus alternatívájában Ignotus számára a súlyosabb érv az előbbi mellett szólt. Azaz nem azokat az összefüggéseket igyekezett tematizálni, amelyek a modernizáció sötét oldalát mutatták volna meg, hanem azokat, amelyeket – ott s akkor – előnyösebbnek vélt. A személyiség maradéktalan és külső erőktől nem korlátozhatóként fölmutatott önérvényesítő és önkifejező funkcióját mindenek előtt állónak vélte, s föl sem merült benne, hogy az „impresszionizmus” elvének súlyos, lényegében éppen az érintettség veszélyeztető járuléka lehetnek. (Ady viszont éppen ezt a kettősséget tematizálta nagy erővel.)

Úgy gondolom, a relatíve teljes szövegkorpusz számbavételének és elemzésének követelménye éppen ezen a ponton válik megkerülhetetlenné. Ignotus ugyanis, aki okos és problémaérzékeny fő volt, aki teljes egyéniségével benne állt saját korában, s akinek intellektuális tisztessége nem vonható kétségbe – a személyiség modernitásbeli történetének oly gazdag adattárát hozta létre, amelyet (ha nem vagyunk belezáródva a posztmodern dogmatikába) sok tanulással lehetne faggatni. Nemcsak eredményei, de tévedései és balfogásai is megvilágosítók lennének.

S akkor, de csakis akkor az impresszionista kritika alapelveinek valóságos dimenziói és vonzatai is föltárulnának.

(Az impresszionista kritika lehetőségeinek megrendülése) Angyalosi Gergely könyvének utolsó fejezete, mintegy lezárásként, a „*kényelmetlenné vált túlélőt*” villantja föl. Érdekes, hogy Ignótus pozícióvesztését voltaképpen egy másod- vagy harmadrendű szerző, Dóczy Jenő tükrében ismeri föl. A pozícióvesztés szerintem is tény, megállapításához azonban Dóczy esszéjénél súlyosabb érvek hozandók föl. Magam inkább azt hangsúlyoznám, hogy 1919 után az egész történeti kontextus változott meg, s benne a lehetséges – szociológiai relevanciára igényt tartó – egyéni attitűdök is. A változás ugyanis, ami 1919 körül bekövetkezett, jóval nagyobb súlyú volt, mint amilyen egy mégoly jelentős irodalmi belügy lehetett volna. A világháborús összeomlás (s ami ezzel járt) voltaképpen a modernizáció addig rejtőzködő veszteségeinek kaotikus és céljaitak szükségképpen el nem érő, „eredménytelen” lázadását hozta – a modernizáció adott módja ellen. A félperiféria lázadása először azokat tolta előtérbe, akik a továbblépés lehetőségének utópikus hitében próbáltak cselekedni, majd, kudarcuk után, visszahatásként azokat, akik az addigi modernizációt is sokallták. S mivel, e lázadásoktól részben függetlenül, a nemzetközi erőviszonyok és trendek alakulása következtében fölerősödött az ország félperifériális alárendelődése a centrumkapitalizmusnak, a modernizáció vonzó, de illuzórikus „személyiséggazdagító” programja (amelynek az ignótusi impresszionista kritika is egyik megjelenési formája volt), teljességgel ellehetetlenült. Ezt a fordulatot már Osvát Ernő személyes tragédiába torkolló utóvédharca is megmutatja, de emblematis megjelenségének nyilvánvalóan Babits Mihály „konzervatív” – értékvédő – fordulata tekinthető. Megítélésem szerint jóval több történet itt s ekkor, mint amit valami-féle egyéni „megalkuvással” magyarázni lehetne: nem Babits volt megalkuvó, hanem az egész *Nyugat* pozíciója rendült meg. S ez a folyamat vezetett el oda, hogy – Osvát halála után – a „kényelmetlenné vált” Ignótusnak a nevéből is megszabadult a folyóirat – a kor reprezentatív, szociológiai relevanciával is bíró irodalmi vonulata pedig a veszteseket kompenzálni akaró, „óvatos” és felemás modernizációt hirdető, de „rusztikus” izlésű, a nyugatos esztétikai preferenciáktól elszakadó népi mozgalom irodalma lett. Az 1919 előtti modernizáció személyiség-

történeti lehetőségeit pedig az új szociokulturális kontextus ellenében egy félmarginális csoport, az „urbánus” *Szép Szó* köre igyekezett védelmezni – nem sok sikerrel. A *Szép Szó* köre, bár a kor talán legjelentősebb magyar költője is szerkesztőként jegyezte, már csak mint utóvédharca kényszerülő csoport szerveződhetett meg. Hogy 1918–19–20-ban milyen hatalmas erejű, tektonikus mozgások bontakoztak ki, mi sem jellemzi jobban az irodalmár számára, mint hogy a kifinomult irodalmiság maszkjában föllépő, kései önmeghatározása szerint egyenesen „*homo aestheticus*” Kosztolányi, mint az *Új Nemzedék* éles tollú publicistája a félperifériális alárendelődés ellen lázadó modernitáskritikus törekvések egyik élharcosa lett – igaz, inkognitóban, rejtekezve.

Ignótus pozícióvesztését persze nem elegendő szociológiailag jellemezni: vizsgálni kellene, hogy ő maga – félemigránsként, de tartósan az ország határain kívül – intellektuálisan hogyan dolgozta föl ezt a nagy törést, volt-e releváns válasza az új helyzetre? S itt megint oda lyukadunk ki, hogy róla szólva lényegesen nagyobb szövegkorpuszt kellene bevonni az értelmezésbe. A Dóczy Jenő írásában megmutatkozó „hatástörténet” tanulsága túlzottan sovány. A csehszlovákiai és romániai magyar szerkesztő és újságíró, az ausztriai „osztrák” publicista s a magyarországi fórumait egy ideig még megtartó, a *Világban*, majd a *Magyar Hírlapban* publikáló „rég” Ignótus kiterjedt publicisztikáját legalább hozzátvetőlegesen át kellene vizsgálni.

Úgy vélem, Ignótus volt annyira okos és tapasztalt helyzetlemző, hogy – bár pozíciója irodalomszociológiai értelemben csakugyan megrendült – a maga módján megkísérelje az új helyzet gondolati földolgozását. (Kár, hogy ennek mégoly vázlatos áttekintésével Angyalosi könyve adósunk maradt.)

(**Mérleg**) Ha összegző ítéletet kellene mondanunk az IGNÓTUS-TANULMÁNYOK-ról, egy-két mondatban nehezen lehetne megfogalmazni a tárgy-szerű és méltányos ítéletet. Ha – némi redukcionizmussal – úgy formulázunk meg a kérdést, hogy megérte-e megírni s megjelentetni ezt a könyvet, a helyzet már egyértelműbb: Angyalosi Gergely könyve (összes hibája és egyoldalúsága ellenére) kétségkívül nyereség. Az, ami a szerző speciális tájékozottságát adja, hiányzott a magyar kritikátörténetből, s meggyőző-

désem, ez a többlete termékenyítő hatása. Az, ami hiányzik kutatói gyakorlatából, az empirikus filológiai búvárkodás, pótolható – valaki, ő vagy más, idővel elvégezheti e munkát. Elméleti beállítódásának az a realiztikus vonása pedig, amely e könyvben is érvényesül, vitaképessé teszi érvelését a másféle nézőpontú megközelítések számára is. S ez a vitát lehetővé tevő érvelésmód nem méltányolható eléggé: ez nemcsak jótékonyan különbözteti meg a posztmodern konjunkctúra fölszínén mozgó efemer képviselőitől, de hozzásegíti a „szakmát” a valódi megújuláshoz is. Ősztönző vitaanyagot prezentálva elbarátainak s az eltérő velleitású kutatóknak egyaránt.

A nyugati mainstream irodalomtudomány eredményeiből ugyanis nem a kelet-európai „aktualitását” fölszíni habzást kell átvenni, s azt neofitaként forgatni, hanem azt, ami saját problémáink megfogalmazásához és megértéséhez segít hozzá bennünket. Minden más csak levegőben úszó ideológéma lehet, amely nem használ, hanem árt, s negatív szerepét betöltve úgyis kihullik a „megfertőzött”, de meg nem semmisült átvevő közegből.

Lengyel András

KÖKÖNYV*

G. István László: *Homokfűga*
Palatinus, 2008. 72 oldal, 1900 Ft

Van újabban egy eretnek rögeszmém. Nevezetesen, hogy a műfajelmélet alapját képező szentháromság, dráma, líra és epika valójában egységet alkot. Ha jobban meggondolom, a klasszikus szentháromságtan ugyanezt a háromszemélyű egylényegűséget állítja, úgy látszik, a teológia ilyen szempontból rugalmasabb irodalomszemléletünknel. Észlelet és történet között legfelsőbb aránybeli eltérést vélek felfedezni. A köznapi szóval versnek nevezett világészlelet a szó hangzásával ellentétben korántsem az „ész lelete”, inkább az intuícióé vagy asszociatív logikánké: mikor valamit-valakit

* Elhangzott a kötet bemutatóján, az Írók Boltjában, 2008. április 22-én.

észreveszünk, akkor sem a *ráció* értelemben vett eszünk, hanem sokkal inkább érzékszerveink és persze agyunk munkálkodik. Szóval a leglíraibb pillanat éppúgy egy történetet rejt magában, amint hogy a legsűrűbb cselekmény gyökere is lírai ráeszmélés, esetleg több ilyennek bizonyos rendbe állított sorozata. Hamlet verset cselekszik hűségéről és elmúlásról. Raszkolnyikov hosszúverset ír a morálról – igaz, tollát öregasszonyverbe mártja. Petőfi saját posztumusz történetet mesél el a SZEPTEMBER VÉGÉN-ben. Kölcsey egyenesen történelmet, vagyis tettek sorozatát a HIMNUSZ-ban. Mondjon valaki olyan művet, melyben nem rejlik ott egy másik műfajú alkotás ígérete, sőt az irányított olvasói képzelet által megvalósulása is! Képzeljük csak el, mivé lenne a gimnáziumi magyaroktatás, ha ki lehetne jelenteni, hogy líra és epika voltaképpen minden külsőleges különbözés ellenére egy és ugyanaz. Mennyi szörszálhasogató kategorizálás veszne kárba! Még az is megeshetne, hogy definíciómagolás helyett a diákoknak a művel magával kellene szembesülniük. Ó, irgalom atyja, ne hagyj el!

Rögeszmés embernek minden kapóra jön. A járókelők közt felfedezi jövőbeli gyilkosát, a boltban vett romlott túrót, egy kibicsaklott boka és egy meghibásodott pénzkidó automata kozmikus együttállása világméretű összeesküvés körvonalait bontja ki fantáziájában. Én is lecsaptam hát G. István László prózává szerveződő, ám vérbeli lírai észleletekkel csordultig teli verseskötetére. Íme teóriám újabb bizonyítéka! Nem mondhatnám ugyanakkor, hogy ami e kötetben történik, teljességgel előzmények nélküli a szerző költészetében. Már a KERESZTHUZAT-kötet bérházéletekkel, történetekkel, perszónákkal volt népes. Régikeksz-szagú szülők, belül szőrös orrú, álmukban tüsszögő férfiak, citromfejú és citromszagú, gyerekhátakat szappanozó öregasszonyok, a lefolyó éhes örvényétől rettegő kisfiúk, szeretni való körmű lányok pörögnek folyosók, alagsorok, fürdőszobák köztes tereiben. A kötet hangzódo-boza pedig, akár egy fecsegéstől, slágerektől, napihírektől, háztartási civódásoktól zibongó lichthóf, öszemixeli, montázsolja többsávos keverőpultján a sok-sok élet verbális átíratait.

Vagy ott van a legutóbbi kötet, az AMÍG ALSZOL, VIGYÁZZ MAGADRA című: a költő dedikációjában azt írta nekem, hogy a felszólítást nem kell komolyan venni, én azonban mégis meg-